

## Egy „opus humanum“

Bár két múza nevét viseli homlokzatán — a történetírást patronáló Klióé és az epikus költészetet ihlető Kalliópé — az a nagyszabású épület, amelyet Csehi Gyula emelt szemmel látható intellektuális szenvedéllyel, struktúrájában az előbbiekek szellemi védnöksége mellett, egy harmadik múza is ott rejtőzködik: a tudomány és a művészet közötti hidakat, az értelmi és az intuitív megismerés titkos egységét keresők inspirátora, Urania. E terjedelmes és élvezetes mű szerzője, Csehi professzor nagyon is tudatában volt annak, hogy vállalkozásaiban mennyire fontos a költészet és a tudomány egymásratalálásának ez az egységesítő tanúja. Ő maga, munkája bevezetésében, Urániát Klió és Kalliópé mellett emlegeti mint pogány szentháromságot, amelynek jegyében képzeletbeli útra indul.

Azért említem ezt az egységesítő ókori szimbólumot, hogy már előljáróban jelezzem az — egyáltalán nem mindennapi — vállalkozás lényeges vonását, melyet a *Klió és Kalliópé*ban (majd később, az 1969-ben megjelent *Modern Kalliópé*ban) látjuk materializálódni. Csehi Gyula némiképpen a tudós és a műélvező erőit egyesíti, az előbbi módszertani szigorát az utóbbi esztétikai kifinomultságával. Művei persze nem kerülhették el a lehetséges csapdákat, amelyek az avatott tudósra leselkednek, sem a skolasztikus pedantériát, sem pedig az inerc esztétika könnyen fellobbanó lelkesedését. De a legtöbbször sikerrel állja ki e kockázatok próbáját, hála annak a képességének, hogy ki tudja egyenlíteni, egységbe tudja hozni az ellentéteket, valamilyen belső mértéktartással hárítja el a szélsőségek veszélyét. A két említett könyvben — amely természetesen az irodalomtörténet és -teoretikus Csehi Gyula fő műve — pedagógiai elhivatottságát ismerjük fel egy paradox módon nem didaktikus, hanem inkább esszéisztikus barangolásokra vagy éppen szellemi kalandokra hajlamos elmének. Ezt a fajta pedagógiát Goethe védnöksége alá helyezhetnők, mint nyilvánvalóan „pedagógiai helyszínt”, az eszmenyi Kasztaliához tartozót. Az ilyen szellem nem idegenkedik — miért is idegenkedne? — a mitológiai utalásoktól, a műsák fennhatóságától, az antik mintákra való hivatkozásoktól. Csehi Gyula legjelentékenyebb munkáinak tudományos-művészi ötvözeté egy magasrendűen pedagógikus formáló-informáló igyekezet eredménye.

Egyébként ezt az ötvözetet nem csupán az a szellem magyarázza, amely a modern magistert alaphivatása szerint vezérelte, hanem tanulmányainak története is. Ime néhány ide vonatkozó adat. Párizsban, Bécsben és Kolozsváron végzi egyetemi tanulmányait. 1935–1947 között középiskolai tanár, később egyetemi tanszékvezető, irodalomelméletet és esztétikát tanít. Fontosabb irodalomtörténeti munkái: egy tanulmány *Diderot*-ról (1943) és egy másik: *Heine, a harcos költő* (1952). Az ötvenes és a hatvanas években Csehi Gyula élénk publicisztikai munkásságot fejt ki, kivált a kortárs jelenségekre vonatkozó irodalomkritika területén. Tanulmányait és cikkeket a *Munkásosztály és irodalom* (1963) című kötetben gyűjti össze. Csehi professzor főművei azonban azok a dolgozatok, amelyekben a szakavatott, kiváltságos olvasó tapasztalatát ötvözi egybe a mélyenszántó gondolkodó reflexióival a történelem és az irodalom összefüggő jelenségeiről.

A *Klió és Kalliópé* című kötet kompozíciója jellemző arra a felsőfokon oktató *forma mentisre*, amely a spekulatív okfejtést a példaként szolgáló képekkel egyesíti; ennek a szellemnek a jegyét viseli a tárgyalt téma anyaga, az, amit tudomány és költészet ötvözetének neveztünk. Inkább a nagyon átfogó és szerteágazó esszé kompozíciója ez, mint a tudós egyetemi traktátusé. A szerző fegyelmet kényszerít magára, de él azzal a szabadsággal is, hogy át lépjen az önként vállalt rendből eredő korlátokon. Ihlető műzsáí valóban érvényesítik jelenlétüket a könyv *formájában* is (főként ha a formát arisztotelészi jelentésében fogjuk föl, mint az *entelecheia* művet formáló, dinamikus erejét). Eppen belső dinamizmusával hőkent meg egy kissé ez a forma. Mert meghatározó képletek, kifejtések követik egymást, és összefonódnak példákkal, művek bemutatásával, gondolkodókra és művészekre vagy műveikre reflektáló részek váltakoznak elméletiekkel. S mindez valóságos áradatban, hogy aztán az értekezés széles felületeket ellepve számos,

A szerzőnek a *Clio și Caliope sau despre limitele istoriei și literaturii* című kötethez írt előszavának közlésével emlékezünk Csehi Gyulára, aki 1980 novemberében töltötte volna be 70. életévét.

latszólóg lusta ágat, tudós kitérőt követve visszakanyarodják a közvetlen, a fő merbe. A benyomás *suspense*-okkal tarkított epikus építkezése vagy variációkkal ékített témáé, amelyben a téma mintha olykor elsikkadna.

Mi is a téma? Csehi Gyula arra törekszik, hogy felkutassa, kimutassa a történelem (az időben megvalósuló emberi valóság) és a memória érintkezési felületeit. Elsődlegesen filozófiai probléma ez, az emlékezéssé visszaváltott levése, az ember képessége az önmegtartásra és az átalakulásra. A történelem mint olyan — az átélő idő hivatkozási alapja — fontos szerepet tölt be a mű ökonómiájában. De maga a történelem is mint történelmi átélés — emlék, és éppen mert átélük, szakadatlanul arra törekszik, hogy emlékké váljék. A memória által pedig a történelem másodlagosan is felbukkan, mint történetírás. Itt lép közbe a történelem síkján (sosem az *azonnali* átélésekén, hanem *közvetetten*, az emberi tudat révén) az elágazás — ha így nevezhetjük —, a másodlagos diszkurzív síkoké, amelyek a történelmi előtérre vonatkoznak. Követhető egyfelől modern felfogásunk szerint a történetírás vonulata, másfelől az epikáé, a szorosan vett elbeszélése. Az együttállás és különválás relációi, a diszkurzív szöveg e két modalitása a századok folyamán — íme Csehi Gyula munkájának alapvető célkitűzése.

Jól tudta a tudós professor: a folytonosság Klio és Kalliope együttműködésében valóban kimutatható, együttműködnek (főként a jelenkorban tapasztalható) válságok ellenére „a múlt megörökítésében és megismerésében, a változó és mégis egy és egységes emberi lényeg megértésében”. A lényegi vonások tartóssága nem jelenti azonban a levés, a mutációi tagadását, főként ha a szóban forgó alany maga az emberi történetiség és ennek tükröződése bizonyos kifejezetten történelmi, vagyis mindenféle átalakulásnak és forradalomnak alávetett művészetekben. Am mindamellett, ami a történetírást elválasztja a szépirodalmi epikától, s amit Csehi professor meghatározásai és fejtegetései megvilágítanak, van egy — a szerző által ismertetett — közös feladata a történetírásnak és az epikának abban, amit Schiller az ember, az emberiség „esztétikai nevelése”-nek nevezett.

Tanulmánya központi témáját alátámasztó tételeiben a *Klio és Kalliope* szerzője egy ötletes módszert alkalmaz, amelyben az olvasónak szánt *captatio benevolentiae*t láthatunk, de propedeutikai eljárást is, hogy a kölcsönösség viszonyában álló történetírás és szépirodalom közvetítésével bevezessen *in medias res*. S teszi ezt egy drámai, kiváltképpen látványos s egyben erős emberi visszhangú történelmi esemény, Pompeji pusztulása és újjászülése kapcsán. Tudományos, történelmi, irodalmi és művészeti tények és filozófiai eszme-futtatások versenyeznek az eset érzékeltetésében.

Csehi Gyula terminológiájában a valóságot, az írott tanúságok hivatkozási alapját a *modell* alkotja. Eleven, színes, lángoló (színeit magától a ténytől kölcsönöz) expozícióban ismerteti Pompeji életének és megsemmisülésének képeit, úgy, ahogyan ókori geográfusok és történészek (Dio Cassius, főként pedig Plinius), majd a régészeti kutatások (Winckelmann), az úti jegyzetek (Goethe), Dumas-père, valamint lord Edward Bulwer-Lytton bemutatják. Szerteágazó építmény ez, az antik tragédia parabolikus képeivel indul, és kibontja szemünk előtt a történelmi tényeket ismertető historiográfiai-narratív szöveg változásainak elmélkedésre serkentő látványát.

A *Klio és Kalliope* példaanyaga, anélkül hogy bárhol is túltengővé válna, gazdag és változatos. A Vezúv lábánál fekvő antik városok pusztulása és feltámadása után Goethe közvetítésével — aki nemcsak Itáliában volt vándor, hanem részt vett nézőként a valmy-i ütközetben — áttérünk egy másik *történelmi modellre*, a francia forradalomra, amint megküzd az európai reakcióval. És a *modellek*, akárcsak visszatükrözéseik, tovább sokasodnak. A feltételezett multani rituális áldozatokat tárgyaló perek, a „Dreyfus-ügy”, a „fehér rabszolga”-kereskedeleme, a Bastille ostroma, az októberi forradalom olyan jól kiválasztott drámai jelenetek, amelyek kellőképpen megvilágítják egyfelől a történelem és a történetírás, másfelől a történelem és az epika viszonylatának lehetőségeit: egyetlen illusztráció sem öncélú, szükségtelen, csupán csak illusztráció. Eszme-futtatások sokasága társul a szövegekhez. A „képzelt irodalma” és a „dokumentumirodalom” nagy sikjaiból, átfedéséből a kutatás számos új, járulékos sikkja következik. Mert ha Csehi professor könyvének első részében két pólus van — modell és tükrözés —, a valóságban ezek mágneses terei magukhoz vonzzák és feltárják a formák, struktúrák sokféleségét.

Szerzője asszociációs képessége érdemén a *Klio és Kalliope* irodalomelméleti kompendiumnak bizonyul, de művészet- és irodalomszociológiai, történelemfilozófiai, kultúranropológiai vonatkozásokban gazdag esszének is. Főként a kötet második részét dúsítják elméleti kitérők szomszédos területekre, amelyek közül egyik-másik eléggé távol esik magától a tárgytól. Az *Irodalom és történelem* címmel

jelölt elméleti kutatási terület kijelölésével, amely a választott pólusokat tekintve hasonlóságokat mutat az első rész történelmi-illusztratív vonulatával, a szerző felvonultatja azokat a fontosabb szakaszokat, amelyek „az ember nyomainak” evolúcióját jelzik, az írás kezdeteit, a jelrendszerek megjelenését, írás, szöveg és irodalom kapcsolatait. Ugyanigy a történelem mint történetírás mutációit követve a diszkurzív módozatok folyamát vizsgálja fel, reflektál a stílusalakzatok változatoságára, a historiográfia történetét, az irodalom fogalmának kialakulását stb. foglalja össze. Ahogyan előre haladunk a műben, az esszé szétágazó, némiképp enciklopédikus jellege mindinkább nyilvánvalóvá lesz.

A mű legeredetibb része a „dokumentumirodalom”-mal foglalkozik (amelyet szembeállít vagy pontosabban viszonyrendszerbe helyez a „képzletbeli”-vel, a fikcióval irodalmával, egy tágabb szépirodalmi keretben). Sehöl sem nyilvánvalóbb történelem és irodalom kapcsolata, mint a szépirodalomnak ebben a fő „ágában”. Életrajzok és önéletrajzok, naplók és emlékiratok, úti jegyzetek, publicisztika, pamflet, kritika: egy egész dokumentáris irodalmat egészítenek ki kutatónk szemében, teljesen indokoltan az irodalomteoretikusok, de bizonyos vonatkozásban az irodalomtörténészek is. A dokumentumirodalmat kettőssége, „kételtű” volta, kétfelé — a szépirodalomhoz és a tudományhoz (szociológia, történelem, természettudományok stb.) — tartozása juttatta erre a bizonytalan, kétes sorsra. Csehi Gyula része a valóságirodalom tudományos megalapozottságú törvényesítésében tagadhatatlan fontosságú. Mert tanulmányában nem csupán a dokumentumirodalom formáinak elemzéséről van szó, hanem kísérletről a jelenség lényegének megragadására, s ezzel annak az útnak a felkutatásáról, amely a modern irodalom helyesebb értelmezéséhez vezet. A dokumentumirodalom fogalmköréből a kutató kizárja a „rég irodalom” minden nagy műfaját, akárhogy is kapcsolódnának ezek a történelemhez. Hiszen ez a kapcsolat csak „az anyag”, „a témák” átvételén nyugszik, a „dokumentumok” felhasználásán, kritikai szellemtől mentesen, minthogy a klasszikus tragédiák és eposzok szerzői nem rendelkeztek sem a történelmi fejlődés, sem az emberi és társadalmi specifikum tudatával. Csehi professzor éles elmével ragadja meg az irodalmi modernségnek azokat az átmeneteket, amelyek lehetővé tették a dokumentumirodalom formáinak megjelenését. Felfigyel azokra a XVIII. század irodalmában megjelenő struktúrákra, amelyek mint az „egyéni hang”, az „invenció és fantasztikum”, a „bensőséges líraiság”, az „önvallomás” módozatai a szerzőnek a műben való közvetlenebb jelenlétét segítik felszínre. Ugyanakkor azonban a modern irodalmak kialakulása egyidejű a „történelmi érzék” és a „történelmi kritika” fejlődésével. A történetírás statútumának, mintáinak, módszereinek belső átalakulása, főként a múlt századtól kezdődően, a történettudomány bizonyos fokú elhatárolódása (elsősorban modern pozitívista formáiban) nem jelent teljes szakítást. A történetírás történelemtudománnyá alakul, de a dokumentum mint olyan irodalmi-művészeti síkon is új értékkel, új jelentésekkel gazdagodik. Azt mondhatnók, hogy a történelmi *discours* művésztelenség új területeket hagy fedezetlenül, amelyeket a szépirodalom, az elbeszélés siet termővé tenni. Már magából a szépirodalom felparcellálásából (a képzelet és a dokumentumok irodalmára) a modern tudatában az egyik vagy másik irodalmi lehetőség kiterjesztésének lehetősége következik. Ez a felosztás mindenkor az irodalom létének egyetemes jelensége volt. Nem szükségtelen megemlítenünk azt a sokatmondó részletet Pliniusnak egyik, Tacitushoz intézett leveléből, amelyet a *Klió és Kalliópé* idéz: „Más az levelet, és megint más történetet írni, barátoknak írni vagy a közönségnek.”

Persze az a kutatás, amelynek a tanulmány szerzője aláveti a dokumentumirodalmat, nem korlátozódik az effajta irodalom releváns lényegére. Akár a fikcióval fennálló összefüggéseiben tárgyalja a dokumentumot, vagy ott leli fel, ahol az irodalom és a történelem egymásba torkollik, akár meghatározza a „modell”, a „prototípus” és a „típus” fogalmát, vagy elidőz, tűnődik, definiciókat közöl, s illusztrálja a dokumentumirodalom műfajait és formáit, esetleg körülírja a történelmi regényt, a kitérők, amelyek az alapeszme fő menetét kísérik, mindig dokumentációnak is érdekfeszítőek. Mert ennek a műnek talán nem a legelhanyagolhatóbb érdeme az az információtömeg, amelyet meglehetősen könnyedséggel, de sosem könnyelműen kezel.

A szerző reflexiói reflexiót váltanak ki, miközben némely vélekedése módosítást igényelhet. Így például éppen kulcsfogalmaival — „modell”, „prototípus”, „típus” — meglehetősen szemantikus esztétikának és kultúrfilozófiának adózik. De meg kell értenünk, hogy a történelem és az epika összefüggéseit követve a gondolkodó a tükrözésesztétika kategóriái közé rekesztette be magát. Még egy olyan értékű munkának is, mint Erich Auerbach *Mimesise* (amelyet egyébként Csehi Gyula hasznosított is), felróható, hogy teljesen mellőzi a szépprózának azt a láncolatát, amely nem az általa tárgyalt ábrázolásmód mechanizmusát követi.

Am a *Klió és Kalliopé*ban — az esszé anyagának hihetetlen gazdagsága ellenére — megfigyelhető hiányosságokat pótolja, egyes eljárásait magyarázza a kötet folytatása, a *Modern Kalliopé*. A történelmi valóság és a modern elbeszélő irodalom összefüggéseinek vizsgálatát viszi tovább ez a könyv, amelyhez éppen a XIX. és a XX. század regénye kínálja az elemzés fő tanúszóvegeit.

Anélkül, hogy annak rendje s módja szerint analitikus volna, Csehi professzor előnyben részesíti a kritikai hermeneutikával szemben az irodalomszociológiai természetű kutatást, és a (történelmi és irodalmi) tényekre alapozza vizsgálódásait, de azokra az értékekre is, amelyek mellett szenvedélyesen kiáll. A *Klió és Kalliopé* első lapjára írott jelmondat idézet Goethe mondásaiból. Történész és költő — tisztesség ne essék szólni — versengésére utal. Már Arisztotelész kifejtette a *Poétiká*ban véleményét a költészetnek a történetírásnál „filozofikusabb” jellegéről. Goethe egyensúlyban tartja az írás e két területét. „Mindegyiket — mondja ő — a maga koszorúja illeti meg.” Csehi Gyula felfogása alapvetően goethei. Az ellentétek egységének embere, túlhaladott ambivalenciáktól áthatott szellem, a kiegyensúlyozási kísérletek, megadva mindenkinek azt, ami megilleti, hajlékonyan nemes *opus humanumot* épít.

Szilágyi Júlia fordítása

## CRISTINA-GEORGIA MIRCESCU

### MEDDIG LEHET

Suhanni, mint a felhő,  
a percen át.  
Hallgatni hegyi csermely  
tisztá dalát.

Fiatalnak maradni,  
szökellni még.  
Nem hinni, hogy a lelked  
lassan kiég.

Nem hagyni, hogy befonjon  
a lomha köd.  
Kézen fogni a társad,  
szeretni őt.

Kiáltani, ha visszhang  
nem is felel.  
Reménykedve sietni  
a csúcsra fel.

Gyáván meg nem hajolni  
senki előtt.  
Sugározni szívedből  
folyton a hőt.

Felemelni a napra  
tekinteted.  
Jó volna így örökké —  
meddig lehet?

VERESS ZOLTÁN fordítása